

Človekove pravice in svoboščine v očeh slovenske javnosti

I

Ni slučaj, da so prav sedanje gospodarske, politične in duhovne razmere v naši državi z vso silovitostjo postavile na dnevni red – ne le političnih organov, marveč tudi vsakdanjega življenja državljanov – vprašanje in zahteve o zagotovitvi temeljnih človekovih pravic in svoboščin.

V osnovi lahko ugotovimo tri načine razmišljanja o tem. *Po prvem* sam projekt socializma vključuje v sebi neke vrste nasilja, prisile in zato v načelu ne more zagotoviti demokracije in s tem tudi polne veljave človekovih pravic in svoboščin.¹ »Zato se tudi vsa prizadevanja, resnična ali samo propagandna, da bi v svojih okvirih ustvarile (socialistične države, od Sovjetske zveze do Jugoslavije – op. p.) resnično demokratično družbo, da bi državljanom dejansko zagotovile svoboščine, ki jih v svojih ustavah vse od kraja slovesno proglašajo, da bi zlasti zagotovile svobodo mišljenja in podobno, se odrečejo svojemu družbenemu projektu – v svetu resničnosti pa tudi iz projekta nastali družbeni strukturiranosti tiste socialne neenakosti, ki je nastala kot rezultat uveljavljanja takega družbenega projekta. Čim bolj je namreč neki projekt takega znanstvenega socializma resnično »znanstven«, toliko bolj prihaja v nasprotju z zahtevami demokracije in človekovih svoboščin.«² Omejevanje in teptanje človekovih pravic in svoboščin je potemtakem v samem jedru družbenega projekta realsocialističnih držav. Človekove pravice in svoboščine se v teh družbah lahko uveljavijo samo z radikalno odpravo, uničenjem realsocialističnega modela. V tem tipu razmišljanja je torej poudarek na značaju projekta socialistične družbe, kakršnega so zasnovali Marxovi nasledniki, predvsem Lenin.

Drugi način razmišljanja o socializmu in človekovih pravicah opredeljuje politično demokracijo in z njo povezane človekove pravice kot meščanski (buržoazni) izum. Meščansko politično demokracijo kot izrazito formalistično je treba odločno zavrniti kot relikt preteklosti, in namesto nje vzpostaviti t. i. socialistično demokracijo, ki temelji predvsem na popolni odpravi privatne lastnine. Pri tem se, kakor to upravičeno poudarja dr. Lj. Tadić, sklicujejo tudi na Marxa in na njegovo razumevanje razmerja med pravom in revolucijo. »V socializmu smo diktaturo proletariata razumeli kot časovno neomejeno obdobje, prehodno obdobje od kapitalizma h komunizmu, za katerega ne vemo, koliko časa traja . . . V rimski zgodovini so diktaturo uvedli v primeru težav, ki bi utegnile ogroziti rimsko republiko, vendar je bila ta diktatura časovno strogo omejena. Prav v tej omejitvi revolucionarnega nasilja – ter glede sredstev in trajanja tega nasilja – pa leži ena od ključnih razlik med socialističnimi revolucijami in francosko buržoazno revolucijo.«³ Z Marxovo zamisljijo o časovno nedoločeni diktaturi proletariata naj bi se

¹ Najbolj eksplicitno pri nas to ugotavlja F. Bučar: »Socializem kot projekt družbene ureditve v nobenem primeru ne more doseči svojih ciljev, ne more zagotoviti človekovih pravic, niti utopični, niti znanstveni – čeprav gre v obeh primerih za utopijo. Vendar ne zato, ker gre za utopijo, ampak zato, ker gre za projekt, ki je v vsakem primeru vezan na nasilje«. (Človekove pravice in legitimnost socializma, v: Varstvo človekovih pravic, MK, Ljubljana, 1988, str. 311).

² Prav tam, str. 310.

³ Delo, 6. VII. 1989.

torej vzpostavila tudi časovno neomejena zveza med absolutizmom in socializmom, kar seveda že po definiciji (ne glede na kasnejše operacionalizacije vodilnih revolucionarjev v posameznih deželah) izključuje v svetu sicer obče pripoznane človekove pravice in svoboščine. Odtod tudi še dandanes vztrajanje na realsocialističnem pojmovanju socialistične demokracije kot višje oblike demokracije, ki temelji na zanikanju meščanske demokracije.

Tretji način razmišljanja pa se povsem osredotoča na posebnosti t. i. samoupravne socialistične družbe, ki se ne le da razlikuje od meščanskih držav, marveč tudi od drugih dežel realnega socializma. V bistvu je to utopija, ki je nastala, pri mnogih tudi iz globokega notranjega prepričanja, po razkolu Jugoslavije s Kominformom oziroma Tita s Stalinom, po uvedbi delavskega samoupravljanja – in dosegla svoj vrh, vsaj po mojem prepričanju, v Kardeljevem delu »Smeri razvoja socialističnega samoupravljanja«. Danes to utopijo vzdržujejo z dvema temeljnima konceptoma: s pluralizmom samoupravnih interesov na eni ter z nestranskim političnim pluralizmom na drugi strani. Dosedanji družbeni, ekonomski in politični razvoj pa je pokazal ne samo, da je ta (kot vsaka druga) utopija neuresničljiva, marveč da je njeno uresničevanje združeno tudi s kratenjem in omejevanjem ne le tistih človekovih pravic in svoboščin, ki jih je razglasila francoska revolucija z gesli *liberté, égalité, fraternité*, marveč tudi z geslom, ki ga dodaja sodobno človeštvo: *solidarité*.

Zaradi odzivanja na pomembnost in aktualnost tematike o človekovih pravicah in svoboščinah in tudi zato, ker smo domnevali, da bo zanimanje slovenskega prebivalstva navzlic zapletenosti vprašanj, primerno, smo tematiko prvič doslej v sistematični obliki in dokaj obsežno uvrstili v letošnjo prvo javnomnenjsko raziskavo.⁴ Pri operacionalizaciji vprašanj nam je bilo v veliko oporo delo Sveta za varstvo človekovih pravic, in nasveti, ki nam jih je dal prof. dr. Ljubo Bavcon, kot tudi delo Odbora za varstvo . . . (Bavčar), ki je z izpostavitvijo celotne problematike okoli četverice, obsojene pred ljubljanskim vojaškim sodiščem, izjemno pripomogel, v to smo prepričani, k zanimanju prebivalstva Slovenije za tematiko.

II

1. Splošni vtisi ob odgovorih

a) Vpogled v celoto pridobljenih odgovorov in njihova porazdelitev v različne možne skupine in tipe stališč pokaže najprej povsem prepričljivo, da je bila v aprilu in maju letošnjega leta zavest o človekovih pravicah in svoboščinah pri slovenskem prebivalstvu visoko razvita. Lahko govorimo tudi o njegovi visoki ozaveščenosti, o visoki stopnji občutljivosti ne le glede pomena, ki jih imajo človekove pravice in svoboščine za posameznikovo, osebno, individualno življenje, marveč tudi glede pomena, da so te pravice in svoboščine tudi sistemsko zajamčene in varovane. Le od 4–11% je kontingent takšnih, ki glavnim državljanskim, političnim in kolektivnim pravicam *ne* pripisujejo nikakršnega pomena za njihovo osebno življenje – in samo od 6–15% je še dodatno tistih, za katere imajo te pravice majhen pomen. V vsakem konkretnem primeru posamezne pravice je v celoti največ petina tistih, za katere bi lahko rekli, da so do pravic brezbrizni.

⁴ Vprašanja smo uvrstili v tri tematske sklope: najprej v okviru vpraševanj o dopolnilih k slovenski ustavi, potem z izrecno poimenovanim sklopom o človekovih pravicah, in končno še v povezavi z vpraševanjem o stališčih prebivalstva o aktualnih družbenih in političnih vprašanjih.

b) Ta splošna ozaveščenost, ki smo jo ugotovili, pa se ne kaže le deklarativno, in, rekli bi, pavšalno, marveč jo odlikuje sposobnost za razlikovanje pomena posamezne pravice in svoboščine, sposobnost za ustvarjanje hierarhične lestvice pomenov – tako glede na splošne razmere, v katerih živimo, kakor glede na posebne in posamične družbene položaje vprašanih. Rang lestvica pomenov posameznih pravic, ki jo bomo v besedilo vključili kasneje, bo to najbolj dokazovala. Ob tej priložnosti pa le še podatek, da kar 47,0% vprašanih misli, da zelo resno ali precej resno ogroža človekovo zasebnost dejstvo, »da imajo država in druge javne ustanove množice informacij o posameznikih, ki bi se lahko zelo hitro zbrale s pomočjo računalnikov.«⁵

c) Na svoj način so nas prijeto presenetili podatki, ki kažejo na to, da je občutljivost in zavzetost prebivalstva za človekove pravice in svoboščine uravnotežena, tako da se pozitivno zavzemanje nanaša tako na individualne, državljanske pravice kot tudi na t. i. kolektivne pravice. Pomen za njihovo osebno življenje imajo tako pravica do svobode, do idejne ali politične opredelitve, do svobode veroizpovedi, do nedotakljivosti stanovanja ali tajnosti pisem, kot tudi pravica do narodne samoodločbe – vključno do odcepitve. V nekoliko grobi obliki bi lahko rekli, da za zavzemanje slovenskega prebivalstva za suverenost naroda in slovenske države ni značilna nekakšna čredna miselnost, niti stanje nekakšne narodne prebujenosti tiste vrste, da bi bilo pripravljeno nekritično sprejemati in brezpogojno slediti narodnim voditeljem, ki bi s sklicevanjem na narodne interese zahtevali začasno ali trajno opustitev človekovih individualnih političnih in državljskih pravic.

d) Novo miselnost slovenskega prebivalstva v prvi polovici leta 1989 označuje prav tako izjemno visoka stopnja poistenja z razširjenim prostorom politične, kulturne in duhovne svobode v Sloveniji, ki ga navadno označujemo z besedno zvezo slovenska pomlad. Za prebivalstvo je to dejavna in težko pričakovana novost, ki je nastala tudi z njihovim prizadevanjem in v skladu z njihovimi željami in zahtevami. Ne gre prezreti podatkov, da bi se kar 71,9% vprašanih uprlo ali po svojih močeh nasprotovalo, »če bi prišlo do zamenjave sedanjega slovenskega političnega vodstva (Kučan, Stanovnik, Smole) z obtožbo nacionalizma«.⁶ Ob tem ne smemo pozabiti, da je vprašano prebivalstvo do istega vodstva tudi kritično, posebej v zvezi s prestajanjem kazni »četverice«. 72,2% vprašanih delno ali v celoti odobrava zborovanje v Cankarjevem domu in množično podpisovanje izjave za mir in sožitje med narodi na Kosovu ob stavki starotrških rudarjev, in 43,1% odobrava odločitev J. Janše, da se ni prostovoljno priglasil na prestajanje kazni.⁷ Posebej indikativna za večinsko prepričanje slovenskega prebivalstva, da je slovensko politično pomlad potrebno ohraniti in še razširiti, pa so opredeljevanja do političnega pluralizma. Skoraj 80% vprašanih šteje, da »napadanje slovenskega političnega pluralizma in demokratizacija izven Slovenije« sodi med dejavnike, ki najbolj ogrožajo suverenost Slovenije. 68,1% je takšnih, ki v celoti ali v glavnem odobravajo ustanavljanje novih samostojnih političnih organizacij (od kmečke zveze do slovenskega krščansko-socialnega gibanja); 53,2% se jih zavzema za ustanavljanje neodvisnih sindikatov po volji delavcev in ponovno (kot leta 1988) se jih 41,9% opredeljuje za SZDL kot organizacijo enakopravnih skupin komunistov, kristja-

⁵ 31,7% jih misli, da to ne predstavlja nobene (resne) grožnje zasebnosti, in le 21,3% je neodločenih ali o tem nima nobene predstave.

⁶ Od tega je 17,7% takšnih, ki bi se uprli ne glede na posledice. Le 0,9% vprašanih bi zamenjavo vodstva odobravalo.

⁷ Odločitev Janše zavrača 1/5 vprašanih in samo 7,7% jih zavrača zborovanje v Cankarjevem domu.

nov, kulturnikov in različnih družbenih gibanj. In še bi lahko ponazarjali uvodno trditev.⁸

e) Čeprav iz prejšnjih javnomnenjskih raziskav nimamo veliko podatkov, primerljivih z rezultati SJM 1989, pa vendarle lahko iz celote in tudi iz nekaj posameznosti (primerljivih neposredno) sklepamo, da je prišlo v prepričanju prebivalstva glede človekovih pravic in svoboščin v zadnjih letih do pozitivnih sprememb – tako glede stopnje samozavedanja njihovega pomena, kakor tudi glede opredeljevanja za stališča, ki so v skladu z najboljšimi dosežki človeške civilizacije. Tako je kontingent tistih, ki so se izrekli za popolno prepoved smrtne kazni tako v miru kot v vojni kar 51,5%, a skupno še s tistimi, ki jo dopustijo le v vojni (24,8%), pa znaša kar 76,3% – medtem ko je bilo še leta 1987 samo 18,2% vprašanih za njeno ukinitve.

2. Varovanje in pomen človekovih pravic

Da bi bila predstavitev stanja o prepričanju in stališčih slovenskega prebivalstva ob splošnih ugotovitvah še nekoliko bolj nazorna, bomo komentirali podrobneje še rezultate odgovorov na nekaj ključnih vprašanj od sicer večjega števila možnih.

Že kar na začetku pade v oči podatek o tem, da se je 59,5% vprašanih izreklo, da mora človek v izjemnih situacijah bolj poslušati svojo vest in se po njej ravnati, pa čeprav bi pri tem prekršil zakone. Podatek navaja na sklep, da ljudje že ločujejo med legitimnostjo in zakonitostjo in da tisto pojmovanje pravne države pri nas, ki vztraja pri zahtevi, da je potrebno zakon vselej ubogati, pa čeprav je iz teh ali onih razlogov v očeh ljudi nelegitimen, zgublja na kredibilnosti. To seveda ne pomeni zavzemanja za anarhijo. Slednje se prav nazorno pokaže ob zavzemanju prebivalstva za pravno urejen sistem protestiranja zoper ukrepe oblasti, kadar so v očeh ljudi nesprejemljivi. Po mnenju večine bi moralo biti dovoljeno in urejeno ugotavljanje odgovornosti v pristojnih organih (81,0%), dovoljeno organizirati javna zborovanja, da bi protestirali proti oblasti (56,9%) ali organizirati protestne pohode in demonstracije (46,1%). Manj pa je zavzemanja za različne oblike nasilja: zasedanje prostorov državnih ali političnih organov in onemogočanje njihovega dela (11,5%), močna poškodovanja zgradb organov oblasti (1,9%) in celo organiziranje štrajka delavcev proti vladi v vsej republiki (25,5%).

Zanimiva je porazdelitev stališč glede vprašanja: »Ali so pri nas v Sloveniji, v Jugoslaviji *dovolj* zavarovane in zaščitene sledeče osnovne človekove pravice – ali so zavarovane *premalo*?«

%	Popolnoma, pretežno varovana	Delno da, delno ne	Pretežno ali sploh ni varovana	Ne vem
a) Svoboda političnega združevanja in organiziranja	31,8	26,2	31,0	11,0
b) Zasebnost, družinsko življenje, nedotakljivost stanovanja, tajnost dopisovanja	46,5	21,7	22,8	9,0
c) Svoboda misli in izražanja	37,0	26,7	29,3	6,9
d) Svoboda veroizpovedi	64,0	17,3	11,8	6,9

⁸ Tako npr. se jih kar 60,6% izreka za stališče, da imajo bodisi posamezne nove politične zveze ali vse v celoti »največji pomen za prihodnji razvoj Slovenije«. Manj kot petina vprašanih temu pojavu ne pripisuje pomena za razvoj.

Kritični sta v očeh prebivalstva predvsem pravica do svobode misli in izražanja ter do svobode političnega združevanja in organiziranja, saj le tretjina smatra, da sta dovolj ali pretežno varovani, medtem ko druga tretjina to zanika oziroma ugotavlja nepopolnost varovanja. Pravica do svobode veroizpovedovanja je v očeh javnosti visoko varovana, kar ostale opredelitve še bolj izrazi in poudari. Neopredeljenih je, kot vidimo, zanemarljivo malo.

Da prebivalstvo pripisuje velik pomen človekovih pravic in svoboščin za človekovo individualno, osebno življenje, smo že poudarili. Kakšna pa je hierarhija pomenov teh pravic?

%	Brez pomena ali majhen pomen	Srednji pomen	Velik ali zelo velik pomen
a) Svoboda in pravica združevanja	20,5	13,0	48,5
b) Svoboda in pravica do zborovanja	22,4	35,8	41,8
c) Pravica do peticije	22,4	35,8	40,9
d) Svoboda veroizpovedi	19,6	28,4	51,8
e) Svoboda do idejne in politične opredelitve	14,8	27,6	57,5
f) Pravica do stavke	22,2	29,3	48,5
g) Nacionalne pravice	10,1	21,2	68,6
h) Pravica do narodove samoodločbe, vključno do odcepitve	13,1	21,1	65,8
i) Pravice narodnostnih in etničnih manjšin	13,6	27,3	59,1
j) Pravice do političnega in ekonomskega soodločanja	14,1	24,9	61,0
k) Pravica do samoupravljanja	18,1	25,6	55,4

Glede na družbene in politične razmere, v katerih živimo, je bilo pričakovati prav v ospredju nacionalne pravice, pri čemer pa kaže posebej opozoriti na velik pomen, ki ga prebivalstvo pripisuje tudi pravicam narodnostnih in etničnih manjšin. Zavest o pomenu pravice do samoupravljanja je še vedno živa in visoko razvita, kar še potrjujejo kontingenti vprašanih glede pravice do političnega in ekonomskega soodločanja. In če je pomen pravic do svobode zborovanja in do peticije na nek način najnižje vrednoten, potem lahko to razložimo *tudi* z veliko odsotnostjo in negativnimi vrednotenji teh možnosti v preteklosti.

V skladu z oceno o varovanosti človekovih pravic in svoboščin ter s pomenom, ki jim ga ljudje pripisujejo, so bila izrekanja vprašanih glede dopolnil k slovenski ustavi logična in pričakovana. 64,0% vprašanih se je izrekla, da naj dopolnila vsebujejo čimveč določb, ki jih zahtevajo ljudje (36,9%), oziroma vse, kar je v korist slovenski suverenosti – ne glede na to, ali je v skladu z zvezno ustavo ali ne (27,1%). 71,7% jih misli, da bi morale nastati najprej republiške ustave in šele nato zvezna ustava.⁹ 66,9% jih popolnoma ali v glavnem soglaša, da naj ustava dopusti ustanavljanje političnih strank, 58,1% se jih je izreklo za izrecno ustavno

⁹ Ker bo o pojmovanjih narodove suverenosti, zvezne države in o mednacionalnih odnosih veliko več govora v drugih prispevkih, se s tem v nadaljevanju ne bom več ukvarjal.

dopolnilo, ki naj zagotovi pravico do delovanja političnih združenj in organizacij, 76,6% jih zahteva izrecno ustavno določbo, da je omejitev pravice do nedotakljivosti stanovanja in tajnosti pisem mogoča le na osnovi sklepa sodišča, 72,3% se jih izjavlja za posebno ustavno določbo o osnovanju posebnih skupščinskih preiskovalnih odborov za ugotavljanje neustreznih ravnanj ali zlorabe pooblastil nosilcev javnih funkcij itd. itn. Skratka: slovenska javnost zahteva in pričakuje, da bodo že sedanja dopolnila k slovenski ustavi optimalno zagotovila učinkovito varovanje vseh pripoznanih in v svetu cenjenih človekovih pravic in svoboščin – vključno s pravico do samoupravljanja.

Naj sklenem to kratko poročilo še s tem, da je slovenska javnost, v skladu s stopnjo politične kulture, ne le samozavestna, marveč tudi odločna v pripravljenosti ne le ohranitve, marveč tudi razširitve sedanjega prostora nacionalne in individualne svobode. Pri tem pa prav tako odločno nasprotuje vsakemu nasilju in represiji v imenu kakršnihkoli načel ali gesel. »Le z dialogom in s soočanjem različnih pogledov je mogoče priti do skupne rešitve problemov« – to je temeljna smer, za katero se zavzema večina (66,5%). Tistih, ki mislijo, da »le vojska lahko reši probleme in napravi pri nas red«, je le 1,4%, čeprav je kar 47,6% takšnih, ki mislijo, da je zelo verjetno (11,53) ali verjetno (36,1%), da »bi v še bolj zaostrenih kriznih razmerah v Jugoslaviji JLA prevzela oblast«. Izrecno ali neizrecno nas celota podatkov iz letošnje raziskave SJM navaja k sklepu, da se slovensko prebivalstvo zaveda, da bi v takem primeru prišlo tudi do kakovostnih sprememb v pogledu človekovih pravic in svoboščin.